

İYİ TARIMDA İNOVASYONA YÖNELİK TÜRKİYEDE’Kİ UYGULAMALAR

*¹Dilehan AVŞAR ve ²Gökhan AVŞAR,

*¹Hakkari Üniversitesi Yüksekova Meslek Yüksekokulu Bahçe Tarımı Bölümü, Hakkari

²Dronten University of Applied Sciences The Department of International Food Chain Management, The Netherlands

Özet

Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde uyumlaştırması gereken ana politika alanlarından birinin tarım olduğu görülmektedir. Ticarete yaşanan sorunlar, altyapı eksiklikleri ve benzeri engellerin ortadan kaldırılmasına yönelik bir takım çözüm önerileri sunmak mümkün olabilmektedir. Bu konuda atılması gereken adımlardan biri de ülkemizde özellikle dış pazara yönelik üretim yapan üreticiler için İTU ile birlikte GLOBALGAP sertifikasını da alabilmektir. Bu çalışmada, iyi tarım uygulamaları kapsamında biyoteknik mücadele yöntemi’nin (feromon çubukları) kullanılmasının inovasyona katkısı, iyi tarım uygulamalarının uluslararası ticarete etkileri, uluslararası kuruluşların iyi tarım uygulamalarındaki rolleri, AB’ne uyum çerçevesinde ülkemizdeki uygulamaları, iyi tarım uygulamalarına uyum aşamasında yeni üye ülkelerin ve çiftçilerin yapması gerekenler gibi konular hakkında bilgiler yer almaktadır. Bunun yanında detaylı bir literatür taraması yardımıyla, iyi tarıma yönelik üretim verileri üzerinden Türkiye’de ki durum hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar kelimeler: İyi tarım, GLOBALGAP sertifikasyon sistemi, Dünya ve Türkiye’de iyi tarım, İyi tarımda biyoteknik mücadele

*Corresponding author: Address: Yüksekova Vocational school of Hakkari university, Department of Organic Farming, Hakkari University, Hakkari TURKEY. E-mail address: mesudiyeavsar@hotmail.com and dilehanavsar@hakkari.edu.tr, Phone: +90 542 4844300

INNOVATIVE PRACTICES ON GOOD AGRICULTURE IN TURKEY

***¹Dilehan AVŞAR and ²Gökhan AVŞAR,**

***¹Hakkari Üniversitesi Yüksekova Meslek Yüksekokulu Bahçe Tarımı Bölümü, Hakkari**

²Dronten University of Applied Sciences The Department of International Food Chain Management, The Netherlands

ABSTRACT

One of the Turkey's European Union accession process main policy areas in need of harmonization is seen in the agriculture. The problems experienced in the trade, it may be able to offer solutions for the elimination of deficiencies in infrastructure and on the other obstacles. One of the steps to be taken in this regard is the ability to get the GLOBALGAP certification cooperating with the ITU for the producers oriented manufacturing overseas markets, especially in our country. In this study, the biotechnical fighting method within the scope of good agricultural practices (pheromone bars) contributions on innovation, the contribution of the use of international trade effects of good agricultural practices, the role of good agricultural practices of international organizations, the application of our country in compliance with the EU, the adaptation stage for good agricultural practices of the new member states and provides information on topics such as farmers need to do. Besides, with the help of a detailed review of the literature, it will be given information about the situation in Turkey for better understanding on using good agricultural production datas.

Key words: Good agriculture, GLOBALGAP certification system, Good agriculture systems on the World and in Turkey, Biotechnological fight on Good agriculture system

1. GİRİŞ

Ülkemizde iyi tarım ürünlerinin dünya pazarında sorunsuz yer alabilmesi için ürünlerimizin alıcı ülkelerin iyi tarımla ilgili standartlarına göre üretilmiş ve sertifikalandırılmış olması gerekmektedir. İyi tarım uygulamalarında ki süreç EUREPGAP ile başlamıştır. Avrupa ülkelerinde başlatılan iyi tarım uygulamaları ChileGAP, ChinaGAP, KenyaGAP, MexicoGAP, JGAP (Japon) ve en son ThaiGAP'ın oluşması ile dünya geneline yayılmıştır. Bunun sonucu olarak, Bangkok'da 7 Eylül 2007'de EUREPGAP, GLOBALGAP olarak değiştirilmiştir [1].

Ülkemizde ise İyi Tarım Uygulamaları'nın (İTU) usul ve esasları, 07.12.2010 tarih ve 27778 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan İyi Tarım Uygulamaları'na İlişkin Yönetmelik tarafından tanımlanmıştır. Günümüzde ise iyi tarım uygulamaları T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından belirlenen çerçeve içerisindeki yasal sınırlar ve kriterlere göre; insan ve hayvan sağlığına zarar vermeyen kontrollü tarımsal üretimin yapılması, doğal kaynakların korunması, izlenebilirlik ve sürdürülebilirlik esaslarıyla güvenilir ürün tedarik etmek için gerçekleştirilen uygulamaların bütünü olarak tanımlanmaktadır [2]. Ulusal düzeyde geçerli olan İTU, GLOBALGAP'in Türkiye koşullarına uyarlanmasıyla geliştirilmiştir. Ülkemizde özellikle dış pazara yönelik üretim yapan üreticiler İTU ile birlikte GLOBALGAP sertifikası da alabilmektedirler. İyi tarım uygulamalarının gereklilikleri, organik gıda üretimindeki gibi zor şartları içermemektedir. Örneğin organik gıda üretiminde zirai ilaç kullanımı yasak olmasına rağmen GLOBALGAP şartlarında ilacı etiketinde yazan uygun şartlarda kullanmak yeterli olmaktadır. Bu standart ülkemizin kolayca uyum sağlayabileceği ve ürünün pazarlamasında faydalı olacak en uygun standarttır. Bu çalışmada, ülkemizde iyi tarımın mevcut durumu ortaya konulacaktır. Bu yüzden öncelikle, iyi tarımla ilgili bilinmesi gereken uygulamalar üzerinde durulacak ve iyi tarım uygulamaları kapsamında biyoteknik mücadele yöntemi'nin (feromon çubukları) kullanılmasının inovasyona katkısı, iyi tarım uygulamalarının uluslararası ticarete etkileri, uluslararası kuruluşların iyi tarım uygulamalarındaki rolleri, AB'ne uyum çerçevesinde ülkemizdeki uygulamaları, iyi tarım uygulamalarına uyum aşamasında yeni üye ülkelerin ve çiftçilerin yapması gerekenler gibi konular hakkında bilgiler yer alacaktır.

2. İYİ TARIM UYGULAMALARI

İTU, kontrollü tarımdır. Uygulamaların, ihtiyacın karşılanmasına yönelik olarak gerçekleştirilmesini ve tüm uygulamaların kayıt altına alınmasını esas almaktadır. Bu kayıtlar; ürünün tür ve çeşidi, kullanılan gübre ve zirai ilacın uygulanma nedeni (ihtiyaç), zamanı, miktarı, öneriyi yapanın ve uygulayıcının ismi, bu konudaki yetkinliği, ürünün kaç gün sonra hasat edileceği, su kalitesi ve sulama ile ilgili tüm detayları içermektedir. Böylelikle tarımda izlenebilirlik ve sürdürülebilirlik ilkesinin başlıca unsuru yerine getirilmiş olur. Yapılan analizler ve sonuç belgeleri de kayıt sistemi içine dahil edilmektedir. Analizler yetkilendirilmiş

laboratuarlarda yapılmaktadır. İşletmede herhangi bir sorun ortaya çıktığında haberleşmenin kimlerle ve nasıl yapılacağı ise kalite yönetim sistemi içinde belirtilmektedir [3].

İyi tarım uygulamalarında devletin sunduğu desteklemeden yararlanabilmek için başvurulacak arazilerin; 2014 ve 2015 yılı ÇKS kayıtlarının yaptırılmış olması, arazinin 15 Mayıs 2015 tarihinde halen Organik Tarım Bilgi Sisteminde (OTBİS) kayıtlı olması, organik tarım yapılan arazinin, bir yıldan uzun süre nadasa bırakılmamış olması ve üzerinde tarımsal faaliyetin sürdürülüyor olması gerekmektedir.

GLOBALGAP ile üreticinin ürününün güvenilirliği, kalitesi ve değeri artmaktadır. Bu sertifikalandırmanın yürürlüğe girmesiyle ürünlerin her bir müşteri tarafından ayrı ayrı birden fazla kez kontrol edilmesine artık gerek kalmamıştır. Bu sayede üreticilerin pazara daha kolay girebilmesi tek bir sözleşmeyle gerçekleşebilmektedir. GLOBALGAP sertifikalı ürünün iç pazarda da hipermarketler tarafından öncelikli olarak tercih edilmesi beklenmektedir.

İTU ve GLOBALGAP belgelendirme faaliyetleri birbirleriyle paralel olarak gerçekleştirilmektedir. Söz konusu belgeler temelde aynı şartların sağlanmasıyla sahip olunan belgeler olmasına rağmen işlevleri nedeniyle birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Globalgap uluslararası pazarda yer almak isteyen kuruluşların sahip olmaları gereken bir belgeyken, İTU iç pazarda yer alan ya da almak isteyen kuruluşların sahip olmaları gereken bir belge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki belgenin tek belge haline getirilmesi için yapılan çalışmalar T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı bünyesindeki yetkili İTU Komitesi tarafından yürütülmektedir.

GLOBALGAP Belgelendirmesi, onaylı bir kontrol birimi tarafından düzenlenmektedir. CTR, İspanya'nın belgelendirme kuruluşlarından ACERTA Certificación, S.L. (ENAC Akreditasyonuna sahip) ile yaptığı işbirliği çerçevesinde Türkiye'de ACERTA adına GLOBALGAP denetimi ve belgelendirmesi yapmaya yetkili olmaktadır. İTU Sertifikasyonu, T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş Kontrol ve Sertifikasyon Kuruluşu tarafından gerçekleştirilmektedir. CTR bu konuda yetkilendirilmiş ilk kuruluştur. T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından Nisan 2013 itibarıyla yetkilendirilmiş Kontrol ve Sertifikasyon Kuruluşları'nın listesi www.iyi.tarim.gov.tr adresinde yer almaktadır.

3. BELGELENDİRME SEÇENEKLERİ

1. Bireysel Sertifikasyon (Seçenek I): Tek bir üretici adına gerçekleşen üretim için geçerlidir. Bireysel üretici gerçek veya tüzel kişi olabilir. Bireysel sertifikasyonda İyi Tarım Uygulamaları'na yönelik bir kalite yönetim sistemi kurulması ve işletilmesi gerekli değildir.

2. Grup Sertifikasyonu (Seçenek II): Üretici birlikleri, kooperatifler, müteşebbisler ve grup oluşturan tüm üreticiler bu sertifikasyona tabidir. Grup üreticisi, kendisini tanımladığı bir tüzel

kişiliğe sahip olması gerekmektedir. Grubun İyi Tarım Uygulamaları'na yönelik olarak geliştirilmiş bir kalite yönetim sistemini kurmuş ve uyguluyor olması gerekmektedir.

3. Eşdeğerlilik (Benchmarking): Eşdeğerlik (Benchmarking), ülkelerin kendi şartlarına uygun olarak geliştirdikleri GLOBALGAP'e benzer veya denk standartların, Eurep'in kabul etmesi durumunda GLOBALGAP sertifikasıymış gibi işlem görmesini sağlamak üzere tanınmasıdır.

Avusturya, İngiltere, Şili, Japonya, İspanya, Yeni Zelanda ve Almanya tam uyumla eşdeğerlik sağlayan ülkelerdir. Türkiye için şu anda böyle bir eşdeğerlik söz konusu ve geçerli değildir.

4. İTU NASIL YAPILIR

Karar vermeden önce üretim alanında daha önce yetiştirilen ürün veya tarımsal faaliyetler bilinmeli, insan sağlığı ve çevreye olan etkileri değerlendirilmeli, kontrol altına alınamayacak riskler söz konusu ise bu alanlar İyi Tarım Uygulamalarında kullanılmamalıdır.

İTU'ya geçişte ilk adım , İTU konusunda yetkilendirilmiş kuruluşlara başvurarak üretim sürecinin kayıt altına alınmasını sağlamaktır. Çiftçi Kayıt Sistemi'ne kayıtlı olan üretici, İTU'ya geçmeye karar verdikten sonra öncelikle süreç değerlendirmesi yapmalıdır. Bu değerlendirme sırasında üretici şu unsurları göz önünde bulundurmalıdır:

- Üretim alanı, su kaynakları ve çevresindeki olası kirlilik durumu,
- Üretim alanının sahip olduğu toprak tipi,
- Sürdürülebilir su kaynaklarının varlığı ve su kalitesi,
- Komşu arazilerdeki üretim koşulları,
- Bitki sağlığının yüksek tutulması ve ilaç kullanımının düzenlenmesi,
- Ekim nöbeti (münavebe) planı.

İkinci adım, Üretim sırasında yapılan bütün işlemler çiftçiler tarafından kayıt altına alınmalı ve daha sonra yapılacak kontroller için saklı tutulmalıdır.

Üçüncü adım, KSK (Kontrol ve sertifikasyon kuruluşu), üreticiyi ve üretim alanını ziyaret eder. KSK, üretici sayısı, alan büyüklüğü ve ürün sayısı gibi değişkenlere göre fiyat teklifini hazırlar ve üreticiye sunar. Üretici teklifi kabul ederse sözleşme imzalanır ve denetim süreci başlar. Denetim sürecinde üreticinin kullandığı tüm girdiler aşağıdaki koşullar altında gerçekleşir:

- T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'ndan reçete hazırlama yetkisi olan kişilerden yada Bakanlığın İl/İlçe Müdürlükleri'nden alınan reçeteye ilaç ve gübre alınması,

- Tohum ve fidelerin mutlaka sertifikalı/faturalı olarak tedarik edilmesi,
- İlaç ve gübre hazırlama ve uygulamalarının öngörülen koşullarda gerçekleşmesi,
- Tüm uygulamalara ait tarih, içerik gibi bilgilerin kayıt altına alınması (ürün çeşidi, ürünün bulunduğu coğrafi bölge, gübre uygulama zamanı, uygulama nedeni, teknik izin, kullanılan kimyasalın ticari ismi ve miktarı, uygulama aracı, operatörün ismi ve uygulama zamanından kaç gün sonra hasat yapılması gerektiği, sulama zamanı, yöntemi ve miktarı gibi bilgiler).

Su, toprak, yaprak ve kalıntı analizleri için akredite/yetkili laboratuvarlar belirlenir, KSK yetkilileri tarafından ürün örnekleri alınarak analize gönderilir. Analiz sonuçlarının kayıt altına alınması ve uygun çıkması durumunda, KSK tarafından bir yıl süreyle başvuru alan ürün(ler) için İTU sertifikası düzenlenir.

5. İYİ TARIM UYGULAMALARINA UYUM AŞAMASINDA YENİ ÜYE ÜLKELERİN VE ÇİFTÇİLERİN YAPMASI GEREKENLER

Yeni üye ülkelerin, tüm tarımsal alanın iyi tarım ve çevre koşullarında sürdürülebilirliğini sağlaması gerekmektedir. Yeni üye ülkeler, toprak ve iklimsel koşullarını, mevcut tarım sistemlerini, arazi kullanımını, ekim nöbetini, tarım uygulamaları ve çiftlik yapılarını içeren ilgili arazilerin özelliklerini göz önüne alarak, iyi tarım ve çevresel koşullar için minimum ihtiyaçları tanımlaması gerekmektedir.

İyi Tarım Uygulamalarına uyum aşamasında çiftçilerin yapması gerekenler ise; İTU’da dikkat edilmesi gereken en önemli nokta üretimin her aşamasının, gerçekleştirilen her işlemin kaydının tutulmasıdır. İzlenebilirlik esassından yola çıkarak üretici, üretim sürecinin başından sonuna kadar satın aldığı ve kullandığı her türlü girdiyle ilgili bilgi ve belgeleri, aldığı eğitimleri, yaptığı uygulamaların tarihini ve yöntemini kayıt altına almalı ve bu kayıtları düzenli olarak saklamaya özen göstermelidir. Uygun zamanda ve miktarda gübre kullanımı için toprak analizleri yılda en az bir defa, yaprak analizleri ise ihtiyaç duyulduğunda yaptırılmalıdır. Toprak yapısına uygun gübre çeşidi ve miktarı belirlendikten sonra, bitkiye önerilen miktarda ve zamanda gübreleme yapılmalıdır.

Organik maddeleri ve diğer koyun banyolarında kullanılan ilaçlı su, çiftlik kimyasalları, petrol ve sanayi atıklarıyla, bir anlamda da kirlenmeye neden olmayan atıkları toplamalı ve depolamalıdır. Yeterli atık toplama binası sağlanmalıdır. Ekim ve Aralık aylarında sıvı gübre, gübrelik gübresi ve kimyasal nitrojen atmamalı, Nitrata duyarlı (hassas) alanlar seçildiğinde bu alanlarda uygulanabilecek çalışma planına uymalıdır, Su depolama havzalarındaki tarımsal uygulamalarla ilgili tüzük hakkındaki yöresel iç tüzük uygulanmalıdır. Organik ve kimyasal suni gübreler ile (Nitrojen, fosfat, potasyum) kireç kullanımında Teagasc önerilerine dikkat edilmelidir(www.teagasc.ie). Tarım Gıda Kırsal Kalkınma Bölümü ve Çevre Bölümü ve Yerel Hükümetçe yayımlanan Nitrattan Kaynaklanan Su Kirliliğiyle ilgili istenen Uygulama Kodu 1996’da belirlenen su ayakları ve organik gübrelerin atılması, yeterli depolamayla ilgili hazırlık ve idareyle ilgili hükümler dikkate alınmalıdır.

6. BİYOTEKNİK MÜCADELE YÖNTEMİ’NİN (FEROMON ÇUBUKLARI) KULLANILMASI

Elma tarımı yapılan 50 dekarlık bir tarlada elma iç kurduyla mücadelede ilaçlama yerine biyoteknik mücadele yöntemi kullanılmıştır. Kullanılan yöntem sayesinde bir sezonda yapılan ilaçlama sayısının azaldığı, bir sezonda yapılan ilaçlama maliyetinin ise (50 dekar için) %50 oranında azaldığı tesbit edilmiştir. Feromon çubukları yerleştirilerek yapılan uygulamada dişi kelebeğin kokusunun hapsedildiği çubuklar elma ağaçlarına asılmaktadır. Böylece elma iç kurdunun erkek bireyinin çiftleşmek için aradığı dişi bireyi bulamaması sağlanarak ürüne zarar vermesi engellenmekte, aynı zamanda da her an pazara sevk imkanı sağlanmaktadır.

7. İYİ TARIM UYGULAMALARININ ULUSLARARASI TİCARETE ETKİLERİ

Rekabetin bu denli fazla ve yoğun olduğu dünya pazarlarındaki engellerin aşılmasında kolaylık sağlayacak olan İTÜ’nun bir an önce benimsenmesi gerekmektedir. Bu hem iç pazarda gıda güvenliğinin sağlanması ve güvenilir gıdaların tüketiciye ulaştırılmasında hem de ihracatta kolaylık sağlayacaktır. İthalat yapan ülkeler öncelikli olarak ürünün güvenilir ve kaliteli olmasına önem vermektedir.

8. ULUSLARARASI KURULUŞLARIN İYİ TARIM UYGULAMALARINDAKİ ROLLERİ

8.1. Avrupa ve Akdeniz bitki koruma örgütü(EPPO)’nın rolü

Bitkisel her türlü zararlı unsur ve hastalığın engellenmesi amacıyla tavsiyelerde bulunmaktadır. Ülkemiz Avrupa ve akdeniz bitki koruma örgütüne üyedir. EPPO 1987’den beri pestisit kullanımındaki riskleri azaltmaya yönelik genel amaçları ile İyi Bitki Koruma Uygulamaları için kılavuz hazırlanmasında etkin rol oynamaktadır. EPPO bölgesinde, büyük öneme sahip bitkiler için 18 spesifik kılavuzun hazırlanmasını, EPPO iyi tarım uygulamalarını sürdürülebilir tarım kapsamında tanımlanmasını sağlamaktadır ve aynı zamanda daha detaylı ulusal veya bölgesel kılavuzlara “İyi Bitki Koruma” olarak ihtiyaç duyulduğunu ortaya çıkarmaktadır.

8.2. İyi Tarım uygulamalarında gıda ve tarım örgütü(FAO)’nın rolü

Birleşmiş Milletler uzmanlık kuruluşlarından biri olan FAO, Dünya’daki gıda ve tarımla ilgili çalışmaları organize edip geliştirerek gıda güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Ülkemiz 6 Nisan 1948’de FAO’ya üye olmuştur. Türkiye FAO’nun 6 Nisan 1948’den beri üyesi bulunmakta olup son yıllarda ilişkilerimiz güçlü bir şekilde gelişmektedir. FAO tarafından ortaya konan GTU 11 ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar: Toprak, su, bitkisel ve yem bitkileri üretimi, bitki koruma, hayvansal üretim, hayvan refahı, hasat, çiftlik içi işleme ve depolama, enerji ve atık yönetimi, insan refahı, sağlığı ve güvenliği ile yaban hayatı ve çevre konularıdır [3, 13].

9. TÜRKİYE’DE İYİ TARIMIN DURUMU

Çizelge 1’de görüldüğü gibi, 2013 yılında iyi tarım uygulaması yapılan illerin sayısı 56’ya ve üretici sayısının da 8170’e çıktığı görülmektedir. Buna göre son yıllarda ülkemizde iyi tarımın geliştiği söylenebilir. 2013 itibarıyla ülkemizde 2.183.270 çiftçi ve 147.293.244 dekarlık alanında kayıtlı olduğu görülmektedir [12-13].

Çizelge 1. İTU Göstergeleri- İTU Üretim Verileri [12-13].

YILLAR	İL SAYISI	ÜRETİCİ SAYISI	ÜRETİM ALANI(da)	ÜRETİM MİKTARI (ton)
2010	48	4.540	781.741	-
2011	49	3.042	499.632	1.717.221
2012	47	3.676	837.171	1.538.556
2013	56	8.170	985.099	1.599.636

10. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ /YAPILMASI GEREKENLER

Her geçen sene tarım ürünlerine verilen desteklemeler artsa da bu artışlar üreticilerimizi memnun edecek düzeyde değildir. Ürünlerimizin kaliteli ve ihracata uygun, iç pazar taleplerini karşılayabilecek miktar ve özelliklerde olabilmesi için desteklemelerin bizimle aynı tarım desen ve hedeflerinde paralellik gösteren ülkelerin desteklemeleri seviyesine gelmesi gerekmektedir. Bu alanda karnemiz iyi; ancak amaçlanan hedefin oldukça uzağındayız. Ülkemiz üretmekte fakat ürettiğini pazarlamakta sıkıntı çekmektedir.

Turizmin gelişmesi için organik ve iyi tarım uygulamaları iyi bir fırsattır. Küçük üretici, aile içi üretiminde bu uygulamalara geçerek değişik yollardan doğrudan, iç ve dış turizmin aktörlerine ürünlerini kendilerini tatmin edecek fiyatlardan pazarlayabilirler. Küçük üreticilerin topluca iyi ve organik tarım uygulamalarına katılmaları, ilerisi için yaygın pazar ağının kurulmasını sağlayabilir.

AB ülkelerinde artan yaşlı nüfus artık beslenme sistem ve alışkanlıklarını iyi ve organik tarım uygulamaları tabanında üretilen gıdaları alarak oluşturmaktadırlar. Bu uygulamalarla doğal, kaliteli ve organik ürünler için yeni ihracat imkânları da ortaya çıkmaktadır. 10. Kalkınma Planı’nda yer alan ileri teknolojiye dayalı, verimli, örgütlü, altyapı sorunu bulunmayan, talebe dayalı üretimlerin gerçekleştirildiği, uluslararası rekabete dayanıklı bir tarım sektörünün oluşturulması da bu yoldan geçmektedir. Bu uygulamalar milli geliri artırırken, katma değeri üst seviyelere çıkarmaya ve cari açığın da kapanmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

- [1] Sedat, S., (2012); İyi Tarım Uygulamaları, www.alata.gov.tr/wp-content/uploads/2012/09/%C4%B0yiTar%C4%B1mSSuba%C5%9F%C4%B1.pdf
- [2] www.uib.org.tr/tr/aktuel-uibden-haberler-tarim-sektorunde-rekabetciligin-adresi-iyi-tarim-uygulamalari.html /
- [3] İyi Tarım Uygulamaları El Kitabı; www.awsassets.wwftr.panda.org/downloads/itu_web_son.pdf
- [4] Eppo, (2015); www.mfa.gov.tr/avrupa-ve-akdeniz-bitki-sagligini-koruma-orgutu.tr.mfa
- [5] Fao, (2015); www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-gida-ve-tarim-orgutu-fao.tr.mfa
- [6] Türkiye’de Organik Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları, 2011; www.ito.org.tr/itoyayin/0024264.pdf
- [7] Can, D., (2007); Avrupa Birliği Ülkelerinde İyi Tarım Uygulamaları ve Türkiye ile Karşılaştırılması, AB Uzmanlık Tezi, Ankara.
- [8] Yusuf, G., (2015), İyi Tarım Uygulamalarının Neresindeyiz; www.ekolojimagazin.com/?s=magazin&id=629
- [9] www.globalgap.org
- [10] www.iyi.tarim.gov.tr
- [11] www.eurep.org
- [12] İTU Üretim Alanları, 2013; www.tarim.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Iyi-Tarim-Uygulamalari/Istatistikler
- [13] BUGEM, 2013; www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf